

ناوی تایبەتی مروف

له زمانە کوردی و

چەند زمانیکێ ترا

د. محمد فاروق عمر
کۆلیجی ئەدەبیات / زانکۆی صلاح الدین

ئاشکرايە ناو له بەشەکانی ئاخواوتندا چەند جورێک دەگرێتەوه، بەلام ناوی مروف جینی تایبەتی هەیە، ئەو هیز و چالاکی و دینامیکییە که تیایدا به ناوهکانی تردا بهو چەشنه بەدی ناکریت، ئەم چست و چالاکییە ناوی مروف بهستراوه پێوستی مروف بهناو. ناو هەرله دروست بوونی کۆمەڵی سەرەتایەوه، یه کێک بووه له پێوستیه هههه گرنگهکانی مروف، ههه چەندە له و کاتەوه که مروف دەستی به قسەکردن کردوو ئەمیش هاتۆتە کایەوه، بەلام ئەوسا ئەو چەمکی ناوی ئیستایەیی نەبووه، بەلکوو جیاوازیهکی کهمی له گەل له قەبدا هەبووه، ئەمەش دیاره له بەر ئەوه بووه که مروف جاری وشەیی ئاماده کراوی نەبووه که ناوی پێ لێ بنی دەبوايه دروستی بکردایه به جورێک که منال دەبوو ناویان به چەمکی ئیستالی نەدەنا، یا ناویان نەدەدایه، ئەوهی که لێیان دەنا بریتی بووله جورە له قەبێک، یاجورە ناوونیشانیک. ^(١) ئەم چەشنه ناوانه کۆنه تا ئیستاش هەندێ جار له ژبانی مروفدا دووباره دەبیتهوه، بۆنموونه: جارێک فروکەیهکی (ئیل - ١٨) به ئاسمانهوه دەبیته، ژنیك که دهیه و بهت له شارێکەوه بۆ شارێکی تر بچیت له فروکە که دا ژان

بهرامبهربه ناوی تایبەتی مروف ^(١) له زانستی زماندا زاراوی (ئەنتروپۆنیم) به کار دههینریت، ئەم زاراوهیه له بنه پەتدا له دوو وشەیی یونانی (ئەنترو- مروف، پۆنوما- ناو) پیک هاتوووه. ناوی تایبەتی مروف و ناوی باوک و بنه ماله (فامیلیا) وله قەب و تەخەلوس و ناوی ناسک و نازداری و بچوکردهوه لقیك له زانستی زماندا پیک دههینن که پێی دهوتریت (ئەنتروپۆنیمیک) ئەمیش دەبیته به بەشیک له بەشە سەرەکیکانی (ئەنوماستیک). زانستی ئەنوماستیک جگه له ناوی تایبەتی مروف، ئەم بەشانهش دهگرێتهوه: تۆپۆنیمیک (ناوی گێوگرافی)، ئیتنۆنۆمیک (ناوی خپل و میللهت)، کۆسمانۆمیک (ناوی گەردوون و بەشەکانی)، زوونۆمیک (ناوی حەوانات). ^(٢)

بایەخ پیدان و شوینی ناووهك به شیک له بەشە سەرەکیکانی ئاخواوتن چ له رووی مۆرفۆلۆژییهوه، چ له رووی واتالۆژییهوه پێوستی به چەند لیکۆلینهوه بهکی زانستی ههیه که به نیهت ناوی مروفهوه له زمانی کوردیدا ئەو جورە لیکۆلینهوانه بهو چەشنهیی پێشتر وتمان روناکیان نەدیوه.

روتنبیری کشتی

به گشتی له ناو و ناوه تۆره و نازن و نازن زمانی کوردیسه دوو و چله زانیاریسه کی پر به پیز و پر سوودی ده باره یان تۆمر کردۆه .
 د. جه مال ره شید له وتاریکدا دوابی ئه وهی پشت به دوو ده کۆمیتتی کۆن که له ناوچهی هه وراماندا دۆزراونه ته وه ده به ستیت . (٣٥)
 ناوی له دوو ده کۆمیتته ده رهیناوه و به ناوی کوردی کۆنیا نه قه نه مه ده دات .^(٣٦)

به زمانی عه ره بی له کتیبیکدا که ده ربه ری ناوی تاییه تیه باسی ناوی کوردی و چه ند داب و نه ریتیک که له ناوانی کوردیسه ده وریان هه به کراو .^(٣٧)

د. عیزه دین مسته فا ره سول له وتاریکدا به کورتی ده ربه ری قوناسه میژ و ویه کانی ناوی مرۆف دواوه و چه ند خاسیتیکی ئه و ناوانه یی خستۆته روو که له بنجدا له زمانی عه ره بییه وه هاتوونه ته ناو زمانی کوردی و زۆر زمانی تریشه وه .^(٣٨)

جۆر و چه شن و رپباز و که ره سه یی لیکۆلینه وه که یی ئیمه دووره و جودایه له جۆر و چه شن و رپباز و که ره سه یی تیکرایی ئه و باس و نامیلکانه یی که تاکو ئیستا ده باره یی ناوی مرۆف له زمانی کوردیدا کراو . ناوی تاییه تی مرۆف له رووی لیکیکۆلۆزی و واتا لۆزی و مۆرفۆلۆزییه وه ، به گشتی خسته رووی تیکرایی ئه و هۆکارانه یی له ناوانی مرۆفدا ده ورده گیرن ، بۆیه که م جاره به زمانی کوردی و له دیراساتی کوردیدا ئه م لیکۆلینه وه زانستیه به راورد کارییه باوه شه ، بۆ گرتبته وه .

جۆر و چه شن و رپباز و که ره سه یی لیکۆلینه وه که یی ئیمه دووره و جودایه له جۆر و چه شن و رپباز و که ره سه یی تیکرایی ئه و باس و نامیلکانه یی که تاکو ئیستا ده باره یی ناوی مرۆف له زمانی کوردیدا کراو . ناوی تاییه تی مرۆف له رووی لیکیکۆلۆزی و واتا لۆزی و مۆرفۆلۆزییه وه ، به گشتی خسته رووی تیکرایی ئه و هۆکارانه یی له ناوانی مرۆفدا ده ورده گیرن ، بۆیه که م جاره به زمانی کوردی و له دیراساتی کوردیدا ئه م لیکۆلینه وه زانستیه به راورد کارییه باه شی بۆ گرتبته وه .

لیکۆلینه وه که مان ئه م به شان ده گرته خوی :

- (١) کورته یه که ده باره یی میژ ووی ناوی مرۆف له زمانی کوردیدا .
- (٢) ئه رکه و واتای ناوی تاییه تی مرۆفی
- (٣) ئه و هۆکارانه یی که له زمانی کوردی و کۆمه لیک زمانی تردا له ناوانی مرۆفدا ده ورده گیرن .
- (٤) ئه نجام

ده یگریت ، له ئه نجامدا به یارمه تی ئافه رته کار که ره کانی ناو فرۆکه که ژنه کچیکی ده بیته ، هه ره ده ست به جی له فرۆکه که دا ناوی ده نین (ئیللا) ^(٣٩) [فۆنیمی (آ) نیشانه یی جینه یی تاکه له زمانی روسیدا] .

هه موورۆزیک له جیهاندا هه زاران منال له دایک ده بیته ، گشتیان پێسوستان به ناو هه یه ، ئه و منالانه له کۆمه لی جیاوازا له دایک ده بن ، دیاره هه موو کۆمه لیکیش چ له کۆن و چ له ئیستادا خاوه نی میژ ووی و بیروباوه روداب و نه ریتی تاییه تی خویه تی ، به لام به هۆی نزیک نیشته جی بوونی کۆمه لیک له گه ل کۆمه لانی تری ده وروپشتی و تیکه لابی پهیدا کردن له نیوانیاندا کاریکی واده کات که زۆر جاریه که چه شن بیروباوه ر ، یا بیر کردنه وه ، یاداب و نه ریت له ناو هه موویاندا بلاو بیته ، ئه و بیروباوه ر و بیر کردنه وانیه یان ئه گه ره به ته وایش وه که نه بیته ، به لام زۆر نزیک ده بیته و له ناوانی منالانی ئه و کۆمه لانه داره نگه ده ده نه وه ، هه ره له بهر ئه مه یه که زانستی ئه نترۆپۆنیمیک به سه رچاوه یه کی گران به ها بوگه لی زانستی تر داده نریت ؛ به نیه سه ت میژ ووه وه ناوی مرۆف یارمه تی رون کردنه وه و ده رخستی ژیا نی پێشووی مرۆف ده دات ، ته نانه ت میلیته یی و اهه یه تا ئیستا جگه له ناوکه له ده کۆمیتتی ره سمی و نه خشدا ماوه هیچی تر ده باره یی نه زانراوه .^(٤٠)

دیسانه وه ئه نترۆپۆنیمیک و هه ره ها تیکرایی ئه نوماستیک له بهر ئه و خاسیتانه یی که تیا یدا یه په یوه ندیه کی پته و به تین و نه پچراوی له گه ل ئه تنوگرافی و جۆری قانون و یاسا و نزام و باری ده ورونی و زانستی جوانی (ئیه ستیک) دا هه یه . ئه نترۆپۆنیمیک بی ئه و کۆمه له زانستانه نرخکی ئه وتووی نییه ، هه ره وه ک چون ته پۆنیمیکیش بی گیوگرافی نرحی نییه ، هه ره به و چه شنه ش ئه نوماستیکیش بی میژ ووی بی به ها یه .^(٤١)

به راورد کردنی زمانی کوردی له گه ل چه ند زمانیکی تردا له رینگه یی که ره سه یی ناوی مرۆفه وه ده بیته به هۆی ده ست خسته سه روو نکرده وه یی زۆر لایه نی میژ ووی و بیروباوه روداب و نه ریتی و کۆمه لایه تی هه مه چه شنه ی کورد و میلیله تانی ده وروپشتی که ئه مه ش ئامانجیکی تری ئه م باسه مانه . کاتی سه رنجی ئه و کارانه یی که تاکو ئیستا به زمانی کوردی ده باره یی ناوی تاییه تی مرۆف نووسراون ده دین ، ده بینین که زۆر به یان بریتین له چه ند نامیلکه یه ک ، ته نیا ناویان به کۆمه ل تیا دا ریز کراوه .^(٤٢)

بێجگه له و نامیلکانه مامۆستا مه حمود زامدار له سی و تاردا

کورتیهک ده‌بارهی میژوویی ناوی مروّف له‌زمانی کوردیدا.

ده‌توانین ناوی مروّف له روویی میژوووه بهم جوړه دابهش بکه‌ین :

- (۱) سهردهمی پیش بلاوبونه‌وی ثابنی ئیسلامی پیروز.
- (۲) سهردهمی سهره‌تاو پاش بلاوبونه‌وی ئیسلام.
- (۳) له‌دوایی جهنگی جیهانی په‌که‌مه‌وه تا ئه‌مرو.

له‌قوناغی په‌که‌مدا، واته پیش بلاوبونه‌وی ثابنی ئیسلامی پیروز میلله‌تی کوردیش وه‌که هم‌موو میلله‌تیکي تر هه‌ر له‌زووه‌وه ناوی تابه‌تی له‌که‌سانی خوئی ناوه. ناوده‌توانین بلین مهرجیکي پیوستی ژبانی ساکارترین مروّفی کونیش بووه، چونکه نه‌ندام له هه‌مووکات وکومه‌لیکدا ده‌بیت ناوی تابه‌تی خوئی هه‌بیت تاکو له‌ئه‌ندامانی تر جودا بکرتیه‌وه.

له‌بهر ئه‌وه‌ی به‌زمانی کوردی سه‌رچاوه‌یی نووسراومان بو نه‌ماوه‌ته‌وه که میژوویی بلاوبونه‌وه‌یی پیش ثابنی ئیسلامی پیروز بیت، ناتوانین له‌سهردهمی پیش ئیسلامدا ده‌ست بخه‌ینه سه‌ر جوړوچه‌شنی ناوی مروّف له‌زمانی کوردیدا، چونکه ده‌ست نیشان کردنی ناوی مروّف به‌تابه‌تی بو‌میلله‌تیک که پاشماوه‌یی نووسراوی بو‌نه‌مابیت‌هه‌ میژوووه‌کی کونی هه‌بیت به‌ئیرکیکی گران داده‌نریت و پیوستی به‌چه‌نده‌ها لیکزلینه‌وه‌ی قوول و ورد هه‌یه، ئه‌میش وه‌ختیک ده‌کرت که ژماره‌یه‌ک نووسراوی گومان لی‌نه‌کراوی ساغ کراوه له‌لایه‌ن چه‌ند که‌سیک که له‌مه‌یدانی شی‌کردنه‌وه‌یی ناواختی نووسراودا شاره‌زاو سپۆرین له‌بهر ده‌ستدایت، جا تا ئیستا هه‌سه‌له‌ی جوړوچه‌شنی ناوی مروّف له سهردهمی پیش ئیسلامدا ته‌میکي ته‌واوی به‌سه‌ره‌وه‌یه‌و زور لیله. ئیمه‌ ئه‌گه‌ر کورت و مت نه‌توانین ناوی مروّف پیش ئیسلام بخه‌ینه روو، هه‌لبه‌ته‌ پیمان ده‌کرت به‌مه‌زنده له‌ریگه‌ی په‌نا بردنه‌ به‌ر ئه‌و هۆکاره‌ جیاوازان‌ه‌ی که له‌زمانی کوردی و چه‌ند زمانیکي تردا له‌ ناوانانی مروّفدا ده‌ورده‌گیرن، با له‌سنوریکي دیازیکراویشدا بیت ده‌ست بخه‌ینه سه‌ر ئه‌و واتایانه‌ی که ناوی مروّف جاران به‌خشویانه.

ئهم ته‌مم و مژیسه‌یی که به‌سه‌ر ناوی مروّف له‌زمانی کوردی پیش ئیسلامدا هه‌یه به‌سه‌ر ناوی مروّف له‌زمانی تری هه‌ر هی ئه‌و سهردهمه‌شه‌وه‌یه. غه‌فوروؤف به‌رامبه‌ر به‌ ناوی مروّف له‌زمانی

تاجیکي سهردهمی پیش ئیسلامدا ده‌لئیت:

ئه‌نتر و پسونمیکي تاجیکي له‌ ژیرکاری هۆکاری رامیاری و روشنیبری و میژوویی و کومه‌لایه‌تی ئالوزدا په‌یدا بووه، ئه‌و نووسراوانه‌ی که هی سهردهمی پیش موسولمانه‌تی بن، جا ژماره‌یه‌یان هه‌ر چه‌ندیک بیت، بیریکي ته‌واومان ده‌بارهی ناوی مروّف ناداتی، ئاشکرایه‌ که پیاوه‌ به‌ناویانگه‌کان بیجگه‌ له‌ ناوه‌ تابه‌تیکانیان له‌قه‌بیشیان له‌خویان ده‌نا، ئه‌وله‌قه‌بانه‌ چه‌نده هاجوړی هه‌بووه، سه‌یر ئه‌وه‌یه که له‌هه‌ندی ناوچه‌ شاخاویکانی تاجیکستان هه‌مووی ماوه‌یه‌ک ده‌بیت عاده‌تی شارنده‌وه‌یی ناوی ئه‌سلی منال تا ته‌مهنی بلوق بوونی به‌له‌قه‌بیک نه‌ماوه.

ئه‌نجما دینه سه‌ر باسی سهردهمی بلاوبونه‌وه‌ی ثابنی ئیسلامی پیروز و ده‌باره‌یی ناوی مروّفی ئهم قونساغه‌ ده‌لئیت: کاتیک ثابنی ئیسلامی پیروز بلاوبوو، خه‌لکی هاته‌نه سه‌ر دینه‌ نوئیکه‌ و ده‌ستیان کرد به‌ به‌کار هی‌نسانی وشه‌ی عه‌ره‌بی بو‌ناوی مروّف، ئه‌وناوه‌ عه‌ره‌بیانه‌ بریتی بوون له‌ ناوی عه‌ره‌بی کونی پیش ئیسلامه‌تی و ناوی عه‌ره‌بی ئیسلامی وه‌ک: قتیبه، اسد، سه‌هل، ابراهیم، یعقوب، الیاس، محمد، احمد، محمود، ئه‌وناوانه‌یان به‌ یارمه‌تی وشه‌ی (ابن، بن) ده‌نووسان به‌ ناوی باوکه‌وه، وه‌ک: احمد بن اسد. پاشان غه‌فورق ده‌لئیت: دوایی ئه‌وه‌ی که کومه‌لی ده‌ره‌به‌گایه‌تی په‌ره‌یی سه‌ند ناوی مروّف به‌ره‌ به‌ره‌ جوړه‌ قالیکی گرانتره‌وه. گه‌وره‌ پیاوانی چه‌نه‌کانی سه‌رووله‌قه‌ب و کونیه‌شیان له‌ خویان ده‌نا، هه‌لگرتنی ئه‌وله‌قه‌ب و کونیه‌یه‌ به‌ پی‌فرمان و مه‌رسومیکی تابه‌تی بوو که له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتداریتیه‌وه‌ ده‌رده‌ جوو. کونیه‌ ده‌خرايه‌ دوایی ناوه‌ تابه‌تیکه‌وه‌ و زور جاریش له‌باتی ناوه‌ تایی: تیکه‌ له‌ ژبانی رۆژانه‌دا به‌کار ده‌هینرا. جگه‌ له‌ کونیه‌ گه‌وره‌ پیاواری ده‌ستیان به‌ په‌رکاره‌ینان وه‌لگرتنی له‌قه‌بیش کرد، له‌قه‌ب له‌ سه‌ره‌تاوه‌ له‌ شیوه‌ی ناوونیشانیکی ره‌سمیدا بوو، له‌ روویی پیک هاتنیانه‌وه‌ جوړی جیاواز جیاوازیان هه‌بوو، به‌لام له‌ ئاسیایی ناوه‌راست زیاتر ئه‌وله‌قه‌بانه‌ له‌بره‌ودا بوون که به‌ وشه‌یی (دین) کوتایان ده‌هات. وه‌ک: نورالدین، صلاح‌الدین، فخرالدین... هتد تا ئه‌وکاته‌یی که (ناو‌نیشان) وه‌ک نیشانه‌یی چه‌شنی وه‌زیه‌وه‌ ئه‌رک سنووری به‌کاره‌ینانی فراوان نه‌بوو بووله‌قه‌ب ده‌جوړه‌ پیش هه‌موو ناویکه‌وه، بو‌نمونه‌ جامی شاعیر تیکرای ناوه‌که‌یی بریتی بووله‌ (مولانا نورالدین عبدالرحمن ابن احمد جامی). وشه‌یی (مولانا) وه‌ک نیشانه‌یه‌ک وا بوو که ده‌نرا به‌ ناوی زانا

روشنیری گشتی

تیدایه . ههروهه ده‌لێت : ته‌گه‌ر ناوه‌کانی په‌روه‌ردگار، واته - اسماء الله الحسنی - ۹۹ ناوین ته‌وا زۆرکه‌میان له‌ ناو کورددا بو‌ناو به‌کار هینراون وه‌ند یکیشیان ده‌گمه‌ن - وه‌ك : عبدالموجود، عبدالمصور، عبدالمهيمن . . . هتد له‌ مه‌شدا واتاوه‌رکی ناوی مرو‌ف و ته‌وه‌وکاره‌ جی‌اواز جی‌اوازانه‌ی که له‌ ناوانانی مرو‌فدا وه‌رده‌گیرن به‌ بابه‌تیکی گرنگی زانستی زمان ده‌ژمیرین که تا‌کو ئیستا به‌زمانی کوردی‌وله‌ کورددا وه‌ك لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی زانستی که تیکرایی ته‌ولایه‌نانه‌ی سه‌روهه‌ به‌ به‌راورد کردنیان له‌گه‌ل کۆمه‌لێک زمانی تردا بگرێته‌ خۆی نه‌کراوه، ^(۳) له‌ به‌ر ته‌وه‌ به‌ پێویستم زانی که له‌م بابه‌ته‌ بکۆمه‌مه‌وه‌ نه‌ك ته‌نیا به‌که‌ره‌سه‌وله‌سه‌ر بناغه‌ی زمانی کوردی، به‌لکو به‌ به‌راورد کردنی زمانی کوردی له‌م رووه‌وه‌ له‌گه‌ل کۆمه‌لێک زمانی تر به‌تایه‌تی زمانی رۆژه‌لاتیکان . ده‌رخستن و نیشان دانی لایه‌نی له‌یه‌ك چوون و جی‌اوازی ناوی تایه‌تی مرو‌ف له‌وزمانانه‌دا که کراون به‌ که‌ره‌سه‌ی به‌راورد کاریکه‌ خۆی له‌ خۆیدا به‌کاریکێ پر به‌های ده‌زانین، ته‌مه‌ له‌لایه‌ك، له‌لایه‌کی تره‌وه‌ گرنگی و کورد ده‌سکاریه‌کی خۆی هه‌ر کردوه، یه‌که‌م زۆر له‌وناوانه‌ به‌بی (عه‌بد)ه‌ که‌بوون به‌ناووه‌ك : قادر، مه‌جید، حمید، عزیز . . . هتد، دووم وشه‌ی (عه‌بد) له‌گه‌ل ته‌لف و لامی ته‌عریفی ناوه‌کی دوا‌ی ناوینکی تا‌ک و ته‌نیا‌ی لێ دروست کراوه‌ که (عه‌بدول)ه‌. ^(۱۵)

ناشکاریه‌ ناوی عه‌ره‌بی چۆنه‌ ناوژماره‌یه‌کی زۆر له‌زمانه‌کانی جیهان به‌تایه‌تی زمانه‌ رۆژه‌لاتیکان له‌م رووه‌وه‌ ت.خ . کوسیمو‌قا ده‌رباره‌ی ته‌و ناوه‌ عه‌ره‌بیانه‌ی که هاتونه‌ته‌ ناو زمانه‌ باشکیریه‌وه‌ که زمانینکی رۆژه‌لاتیه‌ ده‌لێت : ناوه‌ کۆنه‌کانی میلله‌تی باشکیروه‌ك هه‌موو میلله‌تیکی تری رۆژه‌لات له‌گه‌ل په‌یدا بوون و بلاویونه‌وه‌ی ئیسلامه‌تیدا گۆران و کران به‌عه‌ره‌بی، به‌لام به‌ دوو قوناغ، له‌ قوناغی یه‌که‌مدا ته‌وناوانه‌ باو بوون و که‌وته‌ گه‌ر که‌ واتایه‌کی ئاینی ته‌واویان ده‌به‌خشی وه‌ك : ناوی پێغه‌مه‌ر (د.خ) و پیاوه‌ گه‌وره‌ ئاینیکانی تر، ته‌نجا ته‌وناوانه‌ی که له‌ ناوی جه‌ژنه‌کانه‌وه‌ وه‌رگیرا بوون، ته‌وه‌جۆره‌ ناوانه‌ لای هه‌موو میلله‌تانی رۆژه‌لات هه‌یه . له‌ قوناغی دوومه‌دا ده‌ستکرا به‌ به‌کاره‌ینانی ته‌و ناوه‌ عه‌ره‌بیانه‌ش که واتای ئاینیان نه‌ ده‌به‌خشی، به‌لکو وواتا‌کانیان بریتی بوون له‌ پاله‌وانیتی و زانیاری. ^(۱۶)

له‌ زمانی کوردیشدا که ده‌روانیه‌ واتای ناوه‌ به‌ئه‌سل عه‌ره‌بیکان، ده‌بینین دوو جۆرن، یه‌که‌م - ته‌وناوانه‌ن که راسته‌وه‌خو و اتا‌کانیان ده‌چه‌ن قالیی بیروباوه‌ری تاینیه‌وه‌، دووم - ته‌وانه‌ی که واتای (جگه‌

موسولمانه‌کانه‌وه‌ . وشه‌ی (جامی) بریتیه‌ له‌ ناوی شوینی له‌ دایک بوونی، واته‌ نسه‌یه‌، به‌ره‌ به‌ره‌ وشه‌ی (مولانا) گۆراو بووه‌ (مه‌لا). وشه‌ی (مه‌لا) ته‌نیا له‌گه‌ل ناوی پیاوه‌ ئاینیکاندا به‌کار ده‌هینرا، له‌گه‌ل ته‌مه‌دا وشه‌ یا له‌قه‌بی (مه‌لا) بووه‌هۆی جو دا‌کردنه‌وه‌ی خوینده‌وار له‌ نه‌خوینده‌وار کاتیک که ده‌خرايه‌ پێش ناو. ^(۱۷) ته‌مانه‌ به‌کورتی بیروبو‌چوون و پرای غه‌فورو‌ف بوون ده‌باره‌ی میژووی ناوی مرو‌ف له‌زمانی تاجیکیدا تا سه‌ره‌تایی ته‌م سه‌ده‌یه .

سه‌رنج دانیکی وردوقول له‌و بیروپا‌سانه‌ی غه‌فورو‌ف که به‌رامبه‌ر ناوی مرو‌فه‌ له‌ زمانی تاجیکی سه‌رده‌می پێش ئیسلام و پاش بلاویونه‌وه‌ی ئاینی ئیسلامی پی‌رۆزوتانه‌وه‌ مرو‌ف نا‌شکراشه‌که تاجیکیکان میلله‌تیکی رۆژه‌لاتی و موسلمانن، وامان لێ ده‌کات که ئیتمه‌ش به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌ر به‌و چاوه‌ سه‌یری ناوی مرو‌ف له‌ زمانی کوردی سه‌رده‌می پێش ئیسلام و تا سه‌ره‌تایی ته‌م سه‌ده‌یه‌ بکه‌ین، چونکه‌ ته‌و میلله‌تانه‌ی له‌ ناچه‌ی گيوگرافی نزیك به‌یه‌کدا ده‌ژین ده‌که‌ونه‌ ژیر کاریگه‌ری یه‌کترییه‌وه‌، به‌لام ته‌مه‌ ته‌وه‌ش ناگه‌یه‌نیت که هه‌ر زمانیک له‌ میژو ودا به‌ قوناغی تایه‌تی خۆیدا تی‌ناپه‌ریت، به‌لکو به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ هه‌موو زمانیک با نزیکی له‌گه‌ل زمانی تردا هه‌بیت، به‌لام له‌سه‌ره‌به‌خۆی خۆی ناکه‌وت، جا نه‌بوونی سه‌رچاوه‌ی ته‌واو ساغ کراوه‌ و گومان لێ نه‌کراوی سه‌رده‌می پێش ئیسلام و تا چه‌ند سه‌ده‌به‌کیش پێش ئیستا به‌زمانی کوردی، هۆی هه‌ره‌ سه‌ره‌کی لیلی و روون نه‌بوونه‌وه‌ی ته‌واوی ناوی مرو‌فی ته‌و سه‌رده‌مه‌یه‌، هه‌ر چه‌نده‌ تا‌کو ئیستا کۆمه‌لێک ناو به‌تایه‌تی ناوی ئافره‌ت له‌زمانه‌که‌ماندا ماونه‌ته‌وه‌ به‌دووری نازانین هی پێش ئیسلام بن وه‌ك : گۆله‌، مه‌نیج، وه‌نه‌وش، ئاسکه‌، به‌هی، پی‌روت، شیرکو، بایز، پرته‌و، شیرین، خونه‌چه‌، خو‌رشید. ده‌باره‌ی ناوی مرو‌ف له‌قوناغی دوومه‌دا که سه‌رده‌می بلاویونه‌وه‌ی ئاینی ئیسلامه‌ له‌ ناو کورددا د. عیزه‌دین مسته‌فا ده‌لێت : باوه‌ر به‌ ئیسلام کۆمه‌لی ناوی زۆری هینایه‌ ناو کوردوه‌ که له‌ عه‌ره‌بییه‌وه‌ وه‌رگیرا، جا هه‌ندیکیان ته‌و ناوه‌ عه‌ره‌بیانه‌ن که سه‌حابه‌ له‌گه‌ل فه‌تحي ئیسلامیدا هیناویان، به‌لام ته‌وانه‌ی که له‌ ناو عه‌ره‌بیدا ناوی پێش ئیسلام بوون لایی کورد که من، ته‌وه‌ی باو بووه‌ ته‌وناوانه‌ن که پێسه‌ندیان به‌ باوه‌ری ئیسلامی یه‌وه‌ هه‌یه‌ فه‌رموده‌ی پێغه‌مه‌ر (د.خ) که «خیر الاسماء ما عبد و حمد»، واته‌ باشترین ناو ته‌وانه‌ن که مه‌عنای به‌نده‌ی خوا ته‌به‌خشن و باسی حه‌مه‌وسه‌نای خویان

روشنیری گشتی

له ئایینی ده به خشن .

تایه تیان ههیه ده بیئت بزانی که پیش ئه وهی ناوه تایه تیکه یان هه بیئت ناوی گشتیان ههیه ، بهم شیویه ناوی تایه تی دووم ناوه که له گیانله به روی گیان ده نریت که واته به نیه بهت هه موو گیانله به روی بی گیانیکه وه ناوه گشتیکه ی پله ی به که مه ، ناوه تایه تیکه شی پله ی دوومه ، هه ر ئه م پله دوومه ی ناوی تایه تی وای له زور زمانه وان کردوه که نه یخه نه ناو فرههنگی زمانه وه⁽¹⁸⁾

ناوی تایه تی مرووف خوی له چوارچیوهی تاقه زمانیکدا ناگریت ، به لکوبه پیچه وانه ی ناوی گشتیه وه زور به هه لپه و جست و چالاکه بو ئه وهی په رته وه بو ناو زمانی تر ، به لام گه رانه وهی ناوی تایه تیش بو گشتی دیسانه وه له زماندا روو ده دات ، بو ئه موونه ، ئه م ناوانه : (فولت ، وات ، گاز ، کووخ ، به له هاریز) تایه تی بوون که چی ئیستا له زور زمانی جیهاندا وه ک زاراوه ی زانستی و ناوی گشتی به کار ده هینرین .

خه لکی کاتیگ به ته وای له ناوی تایه تی تی ده گات که بیه ستریته وه به و که س وشت و مه کانه ی که به هوی ئه مه وه ناو نراون ، به لام بو تی گه یشتی ناوی گشتی پیوستی به و به ستنه وه بیه نیه .

ناوی تایه تی کومه له وشه یه که له مهیدان و بواری تایه تی و ئه رکی تایه تیش ده بیئت ، زور زیاتر له ناوی گشتی پشت به هوکاره کانی ده ره وهی زمان ده به ستیت ، له بهر ئه وه ته نیا له ژیر باروکاری یاسا کانی زماندا نیه ، به لکوبه له ژیر کاریگه ری یاسا کومه لایه تی و میژ وویه کانی شه دا به جیاوازیه کی تری ناوی گشتی له اوی تایه تی له وه دایه که فونیمه پیکهینه ره کانی ناوی گشتی

ته و او چه سپاوترن له فونیمه پیکهینه ره کانی ناوی تایه تی هه ره بهر ئه م چه سپاویه ته و اوه گو رینی فونیمی ناوی گشتی ، یا ده ستکاری کردنی کاریکی و ا ئاسان نیه جا ئه گه ر هاتوو ده ستکاریش کرا به پی بهیره وینکی توند و تیزه وه له سنورینکی دیاریکلو دابه ، فونیمه پیکهینه ره کانی ناوی گشتی ئه گه ر به و جو ره چه سپاونه بسوونایه به گران په یه ونندی ناوی گشتی به چه مکه وه ریک ده که وت ، به پیچه وانه وه ناوی تایه تی ئه و په یه ونندی به تینه ی له گه ل چه مکدا نیه ، له بهر ئه وه ده شی له پرووی فونته تیک و مورفولژی و هه تا وه کو لیکسکولژیشه وه گو رانیان به سه ردا بیت .⁽¹⁹⁾

ئهرکی ناوی تایه تی مرووف به گشتی ده شی له م چه ند . خاله دا کو بکرته وه :

به کیگ له وراستیانه ی که له زماندا ههیه ئه وه یه که ئه ووشانه ی بوون به ناوی مرووف له پرووی ئه سلایانه وه ، یا ئه وه یه که له بنجدا مولکی ئه و زمانه خویه تی ، یا له زمانه کانی تره وه خواستوونی ، چونکه ئاشکرایه له ئه نجامی پیوستی ژیان و له بهر زور هوی میژ ووی و کومه لایه تی و روشنیری و ئایینی هه موو زمانیک به گشتی وشه ی له زمانه کانی تره وه خواستوه ، جا ناوی تایه تیش زور جار ده چیته ناو چوارچیوهی ئه ووشه خواز راوانه وه ، ته نانه ، زمان ههیه که تیکرایی ناوه تایه تیکانی مرووفی له زمانی تره وه ستره وه ، بو نمونه له زمانی فره نسیدا ناوی تایه تی نیه که له بنجدا وشه ی فره نسی بن ، به لکوبه کاسولیکه کان له رومه وه هیناوانه ، له زمانی روسیدا ههچ ناویگ نیه که له بنه رته دا وشه ی زمانی روسی بن ، چونکه کلیمه قه ده غه یی کرد که ناوی تایه تی له زمانی روسی کونه وه وه ریکریت بو ئه مه چه وه ناوی له زمانی بیزه نیه وه وه رگرتوه .⁽¹⁷⁾

له فوناغی سینه مدا که له جهنگی جیهانی یه که مه وه ده ست پی ده کات تا ئه مرووف ، جولانه وه یه کی نوی له ناوانی مرووف له زمانی کوردی و چه ندین زمانی تریشدا پرووی دا ، هوی سه ره کی و بنه پته ی ئه و جولانه وه یه به و بیرو ویا وه ره نو نیانه وه به ستراوه که له ئه نجامی جهنگی جیهانی یه که م له میله تانی گیتیدا پهیدا بو . له م پله یه دا له پال به کار هینانی ناوه به ئه سل عه ره بیکان ده ستکرا به زیندوو کردنه وهی ناوه کوردیه کونه کان و وه رگرتن و په راندنه وهی کومه لیک ناو له گشتیه وه بو تایه تی مرووف و دروست کردنی ناوی نوی .

ئهرک و واتای ناوی تایه تی مرووف

به ره وهی بینه سه رباسی ئهرک و واتای ناوی تایه تی مرووف ئه گه رچی به کورتیش بیت به پیوستی ده زانم هه ندی جیاوازی و په یه ونندی نیوان ناوی گشتی و ناوی تایه تی ، به لام به گشتی ناوی تایه تی مرووف بخرینه روو . مه به ست له ناوی گشتی ئه ووشه یه یه که بوو به ناوی گیانله به روی گیانی له یه ک چه وله هه موو پروویه که وه وه ک : مرووف ، رووبار ، شیر ، دار ، سیر . . . هتد .

پیوسته ئه وه بزانی که ئه گه ره موو گیانله به روی گیانیک خاوه نی ناوی گشتی بن ، مه رج نیه ناوی تایه تیان هه بیئت ، به لام به پیچه وانه وه ئه گه ر زانیمان که گیانله به ریک ، یا بی گیانیک ناوی

روشنییری گشتی

زور له یه که وه نزیك بن، نه گهرچی له هه موو بارو زور و فیکدا زمانی هه میلله تیک بگریت خاوه نی تاییه تیتی خو به تی که مهرج و نیشانه ی سر به خو به تی. جا ناوی مرو فیش له هه زمانیکدا بیت، وه که هه موو وشه یه کی تریاسا فونه تیکی و مورفولوز یکانی نه وزمانه نه مانیش ده گریته وه.

زمانی کوردیش وه که هه موو زمانیکی روزه لاتی ترگومانی تیدا نییه که له رووی نه هوکاره نازمانیانه ی له ناوانانی مرو فدا له کاردان له گه ل کومه لیک زمانی تریه تاییه تی زمانه دراوسیکانی له یه که ده جن، یا زور نزیکن له یه که وه، بویه و امان به چاک زانی هوکاره نازمانیکانی که له ناوانانی کوردیدا ده وریان هه بووه، یا هه یه له ریگه ی به راورد کاریه وه له گه ل هه مان بابه ت له کومه لیک زمانی روزه لاتی تردا نیشان بده یین و به گشتی به م خالانه ی خواره وه بیان خه ینه روو:

(۱) له زور کونه وه خه لکی نه و هیزو قودره ت و گیانله به رانه ی که پیروزی بوون لایان، یا سه رچاوه ی مه ترسی بوون بویان، سلیمان له ناویردنی راسته قینه یان کردوته وه وایان به باش زانیوه که به وشه ی تر ناویان به رن، به مه باوه ریان و ابووه ووايه که ریزیان لی ده گرن و دلیان راده گرن، یا له کینه وپه لامارورق هه لسان ویش ونازار پی گه یانسدنیان بو سه ر خه لکی به دوورده بن، واته نه گه ر ناوه راسته قینه کانی نه و هیزو قودره تانه به رن له هه موو حاله تیکدا باشیان بو ناییت و تووشی خراپه ده بن.^(۲۱)

نه مه له لایه که له لایه کی تره وه ناوانانی مرو ف و هه ندی گیانله به روو بی گیانیش به جو ره ناویک که و اتا کانیان سه ر سو ری نه رو به ته وای دیو لور بن و له گه ل و اتا باوه کانی تیکرای ناوه کانی تردا نه گونجین له زور زماندا پهیره وی کراوه، ئاشکراشه بو مه به سستی خو پاراستن له هیزی خراپه و گیانله به ری دینده وزیان به خشه، جا ناوی به م چه شنه که به وشه یه که، یا هه ندی جار که به رسته یه که، یا ده سته واژه نراوه، له نه نجامی باوه ر به سیحری وشه هاتوته کایه وه. باوه ر به هیزو تواناو جادوو گه ری وشه میژ وویه کی زور کونی هه یه وه له زور کومه لدا تا نه مروش ماوه و کاری خو ی له زماندا هه رده کات. بو نمونه: له سه ده کانی ناوه راست له ولاتی مه جهر ناوی وایان له مناله کانیان ده نا که به لکوو به هو ی نه و ناوانه وه له ده ست هیزی شه ر و خراپه کار و له مه ترسی و زه فه ر پی بردنی رزگاریان بیت و نه مرن. وه که ناوی بچوکی مردوو، زیندوو نییه، پیسی، چلک.^(۲۲) جا له به رته وه ی و اتای نه و ناوانه شت و مه کی بی نرخ و نزمی بی که لک و بی سوود ده گه سه نیت، به باوه ری نه وان هیزی شه ر و خراپه ده ستیان لی

۱ - جودا کردنه وه ی که سیک له که سیک تر له کومه لدا به نه رکی سه ره کی و هه ره گرنگی ناوی تاییه تی داده نریت، بی نه م نه رکه بوونی نه تر و بو نی میک هیچ و اتایه کی نییه.

۲ - په نجه راکیشان بو جی و شوینی هه موو که سیک له کومه لدا
۳ - نه م نه رکه به ستراره به باوه ر به هیزی سه روو تواناو هیزی مرو ف و دل راگرتی

۴ - وا نه رکه په یوه ندی به هه ندی شتی وه که داب و نه ریت و شتومه کی باوو زه وقی تاقه که سییه وه هه یه.^(۲۰)

ناوی گشتی که ده په ریته وه بو ناوی تاییه تی (جگه له و ناوانه ی که و اتای ثابتی ده به خشن) تا ماوه یه که له چه ند که سیکدا، یا له ناو خزم و ناسیاودا، یا له ناو چه ند خیزانیکدا پاریزگاری و اتا نه سلیکه ی ده کات، به لام به ره به ره و اتا بنجیکه ی ون ده کات و وا دوورده که ویتسه وه لی که ده توانین به گشتی بلین په یوه ندی پیسه نامینیت به جو ریک نه گه ر له سه ره تاشه وه حساب بو و اتا نه سلیکه کرا بیت دوا یی نه وه ی که ده بیت به ناوی مرو ف نه و نرخ و بایه خه ی نامینیت، بو نمونه کاتیک منالیک ناوه نریت، دیاره له سه ره تاوه هوکاریک، یا چه ند هوکاریک ده وریان له هه لیز اردنی ناوه که دا گیراوه، به لام به تپیه ر بوونی ماوه یه که به سه ر نه و ناوانه دا وای لی دیت که بیر بو هوکاره کانیان نه چیت به تاییه تی لای نه و که سانه ی که ئاگایان له هوکاره کان نه بووه.

نه و هوکارانه ی که له ناوانانی مرو ف له زمانی کوردی و کومه لیک زمانی تردا ده ور ده گیرن

له کونه وه تا نه مرو به گشتی له زور به ی زوری زمانه کانی گیتیدا ناوانانی مرو ف و هه لیز اردنی ناویک له ناوه کانی تردا وپه سه ند کردنی هه ندیک و به دل نه بوونی هه ندیکیان به ستراره به بوونی هوکاری هه مه چه شنه وه، نه م هوکارانه ش له نه نجامی باوه ری باوی ناو کومه ل و گو رانی سر وشتی و میژ ووی و ئابوری و رامیاری هاتوونه ته کایه وه.

له یه که چوونی پهیره و یاسای کومه لایه تی و ئابوری و پارسیاری و جو ری بی سه ر کردنه وه و بلا بوونه وه ی باوه ر، یا ئایتیک تاییه تی له سه رده می دیاری کراودا و نزیکی شوینی نیشته جی بوونی میلله تیک له گه ل چه ند میلله تیک تردا، ده بن به هو ی نه وه ی که نه و هوکارانه ی لای نه و میلله تانه له ناوانانی مرو فدا ده ورده گیرن هاو به ش بن، یا

روشنیری گشتی

مروث، ئەمانە هەندیکە لەواناوانە کە لە کۆمەڵیک زمانی جیاوازا دەهەن :

لەو خێزانانەدا کە منالیان بۆنەتەما، ئەم چەشنە ناوانە بەرچاوە دەکەون؛ ئۆزبەکی: تورگان [ماوەتەوه]، توردی [مایەوه]، توخته [بمینه]، تورسون [بایمینیت]، ئولمەس [نامریت]، تورکی: دوردی [مایەوه]، لەسەدە (۷) ی زاینیدا ناوی پاشایەکی خوارزمی (ئاستینز)، واتە [بێ ناو] بووه، باشکیری: تورهون [بایزی]، کەرغیزی: توکتو [بمینه]، روسی: نایدیون [دۆزراوه]، تاجیکی: یوخت، یوختەک [دۆزراوه]، مۆنەد [بایمینیت]، خوشوک [کا]، پەخۆل [گیایی پار]، خوکیرۆ [خاکێری]، زەینور [زەرەدەواله]، پەششە [میشووله]، جۆندۆر [مارومیرۆ]، کەرغیزی و کازاخکی: سەسیک [بۆگەن]؛ کەرغیزی و کازاخکی: ئیتالناس [سەگیش نایخوات] دیسانەوه لە تاجیکیدا: پەرتوف [فڕیدراو]، ^(۲۴) ئیمە لە نیوان (پەرتوف) تاجیکی و (پرتەو) کە ئەمیش لەزمانی کوردیدا ناوبووه نزیکیهکی تەواو بەدی دەکەین، واتە دوور نییه کە (پرتەو)ی کوردیش واتایی (فڕیداروی) بەخشێ بێت. هەر لەو حالەتەدا کە منالیان بۆنەتەما، لەهەندێ زاماندا ناوانە کە دواڵی مەراسیمیکی تاییەتی تراوه، بۆناوەکەش ئەو وشەبەدی کە هەلبێژ تراوه نیشانی چەشنی مەراسیمە کە بووه.

بۆنمۆنە: کازاخەکان و ئۆزبەکان کە منالیان بۆنەتەما هەر کە منالی تریان دەبوو هەلیان دەگرت و دەیان برده ماله دراوسینهک، روپاش ماویەکی کورت، دەچوونەوه ماله دراوسیکە و پارەبەکی رەمزبان دەدانی و مناله کەیان لی وەرده گرتنەوه، ئەم منال ئال و گۆر کردنە بۆنەوه بووه کە دیوودرنج تی بگەینەن کە ئەو مناله هی ئەمان نییه، بەلکۆ و بەپارە کریویانە. منالی ئۆزبەکی و کازاخکی کە بەو جۆرە ئال و گۆرە ناو نراین، ناوەکانیان واتایی (کراو) دەبخشن، وهك:

کازاخکی: ساتیلسگان، ئۆزبەکی: سوتیبولدی، سوتیم
باشکیریکانیش منالیان بەم جۆرە مەراسیمە ناوانە، بەلام ئەمان کە دەچوون مناله کە لە دراوسیکەیان وەرگرتنەوه، لەباتی پارە حیوانیکیان دەبرد، مناله کەشیان ناودەنا (ناتیبال) واتە (کراو)، یا ئیشکینە [شەریک]. هەر لای ئەم باشکیریانە لەهەندێ خێزاندا کە منالیان زوو زوو دەمرد، دەچوونە (۴۱) چل ویک مالم، لە هەر مالمیک پارچە قوماشیکیان دەسەند، ئەنجا لە (۴۱) پارچەبە کراسیکیان دەبیری و دەیان کرده بەر مناله کە، ئەو کراسە ناوی (کریک یامای) بووه. لای هەندێ میللهتی رۆژه‌لاتی تر هەر ئەم

هەڵدەگریت و هەل ناکوتیتە سەریان، چونکە شتی بێ بەها و سووک کەس پێوستی بێ نییه.

واتای ئەسلی وشە (ورچ) لە زۆر زمانی ئەوروپاییدا نمونەبەکی ترە لە باوەر بەسیحری وشە لای ئەو میللهتانه، ناوی ئەسلی ورج لە لاتینیدا (ursus) هەوشە (ours) ی فەرەنسی دەچیتەوه سەر کە ئەمیش واتاکە هی هەر ورجە، بەلام لەهەندێ زمانی ئەوروپای تردا بەرامبەر بە (ورچ) بۆنەوهی زەفریان بێ نەبات و زیانیان بێ نەبخشیت و خوشی بوین و خویان لەمەترسی ئەورزگار بکەن بە وشە تر ناویان ناوه؛ لەزمانی ئنگلیزیدا وشە (loear) کە ناوی ورجە، لە بنەرەدا واتایی (قاوهی) بەخشیه، لەزمانە سلاقیکاندا ناوی ورجیان بە (هەنگوین خۆر) ناوه.

ماروگورگی و ریبوی و بەرازو بزنیش هەندیکە ترن لەو گیانلەبەرانی کە سل لەناو بردنی راستەقینەیان کراوه، یا بە جۆرە وشەبەک ناوانە کە دیارە زۆر جار لەبەر ترسە کە بەلکۆ و ئیتر بەهوی ئەو وشانەوه وازیان لی بینن، گیانلەبەریکی درندەهی وهك (بز مژ) بە عەرەبی (ابن عرس) و بەکۆکە (بنات عرس) ی بێ دەلین وله دهبهاتەکانی میسر بە (المخفه)، یا بە (أم احمد) ناوی دەبریت له زۆر زمانی تردا ئەم گیانلەبەرە لەبەر درندەبەتی بەوشەیی جوانی و ناسک و نازداری ناوانراوه. وهك! بەفەرەنسی! جوانی بچوک، ئەلمانی: گیانلەبەری بچوکی جوان، ئیتالی و پورتوگالی: خاتونی بچوک، ئیسپانی: لەقلەق، دانیمارکی: جوان ^(۲۳).

لەزمانی کوردیشدا! سل کردنەوه لە بەکارهینانی ناوی راستەقینەیی هەندێ نەخوشی و رووداو تا ئیستا بەدی دەکریت: بۆ نمونە: زۆر جار نەخوشی شیرپەنجە بە (دوابراو) کە ناو دەبریت، نەخوشی سوربێژە (موبارە) ی لیتراوه، وشە (مولی هاتن) بۆ برینی پیس بە کاردیت، دیسان زۆر جار لەجیاتی مردن (کۆچی دواڵی) کردن بە تاییەتی لەزمانی ئەدەبیدا بەکار دەهێنریت.

باوەر کردنی خەلکی بە هیز و توانا و سیحری وشە بۆهینانەدی ئاوات و ئامانج، یا بۆخەلەتاندن و قیل کردن لە هیز و سەرچاوهی خراپە و دیوودرنج و خۆپاراستن لیان، تا ئەمڕۆ لە ناوانی مروثیشدا رەنگی داوئەتەوه. وهك وتمان ئەو وشە و دەستەواژە وەرستانەیی کە واتایی بێ نرخ و سووکی و تەفەردان و هەندێ واتای جیاواز جیاوازی تر لە بنجدا دەبخشن، بۆچا و وراو لی کردن و جەواشە کردنی هیزی خراپە لەخەلکی تراون، واتە بوون بە ناوی

روشنیبری گشتی

بوون له م ناوانه یان لی دهنرا؛ تاجیکی: گوشود [نازاد]،
ئوزبه کی: ئوچیل [رزگاریه].

له زوووه وه خه لکی ناوی حیواناتیان له منال ناوه، ئەمەش
هوی جیاوازی ههیه، له وانهیه له بهر پیرۆزی ئەو گیانله بهرانه بێت،
یا بۆمه بهستی شوبهاندنی منال به حیوانی به هیزی، وهك: شیرو
پلنگه، یا فیل کردن له هیزی خراپه کاره؛ بۆنموونه: ئوزبه کی:
بوری [گورگه]، تاجیکی: گورگه، کهرغیزی: ئیبای [ئیت]!
سهگه، بای! لهقه به، باشکیری: کاشکار [گورگه]، نیرتلان
[کهمتیار]، ئەیلان [شیر]، یولبایس [پلنگه].

له ئەنجامی به خێوکردنی هه ندی حیواناتدا دیسانه وه منالیان
به ناوی حیواناته وه ناوه: باشکیری: که ره بوگه [کهره: رهش،
بوگه: مانگا]، بوراکای [حوشتر]

نیشانهی تایه تی هه ندیك له ئەندامانی له شی مروف
سهرچاوه یه کی تره بۆ ناوانی منال، له زور زماندا منالیان به ناوی
رهنگی قز، یا پیسته وه ناوانه، بۆنموونه: سکیفی: سورخهك
[قز سوور، یا پیست سوور]، ئەم ناوه سیکفیه چۆنه یونانیه وه بووه
به سورخا کوس؛ تورکی: ئاگ، ئاکیای [سپی]، ساری،
ساریک، ساریای [زرد]، قهره، قهره بیک، قهره بای [رهش]،
باشکیری: که ره سهس [قز رهش]، که ره گاش [برۆرهش]،
که ره باش [سهر رهش]، تاجیکی: زرد، زردهك، زهردون [زرد]،
سورخ، سورخهك [سوور]، له هه ندی ناوچهی شاخاویکانی
تاجیکستاندا که زور به یان قز کالن، وه ختیك له خیزانیکدا منالیک
قز رهش له دایک ده بێت ناوی ده نین (سیوه) [رهش]، له
خیزانیکشدا ئەگه ره هه مو مناله کانیان قز یان رهش بێت، ته نیا
منالیک قز کال بێت ئەو مناله ناوه نین (سیوه) به لکووه هوی
ناوه که یه وه ئەمیش قز یان رهش بێت، وشه (سیوه) له و منالانهش
ده نین که له کاتی له دایک بوونیاندا کاره ساتی ناخوش وهك مردنی
دایک، یا باوگ رووی دایت. له خوارووی تاجیکستان منالی
ئه سمه ر ناوانه (ئه فغان)، واته ئه فغانی، چونکه به گشتی
ئه فغانه کان ئە سمه رن. زور به ی میلیله تانی ئاسیای ناوه راست و
ته ره کانیش که منالی قز زهرد، یا قز کالیان ده بوو ناویان ناوان
(ئوروس)، واته (پروس)، وشه (تورکی) یش که له زمانی
عه ره بیدا بووه به ناو له وه ده چیت له و منالانه نرابن که سوور و سپین.
له زمانی کوردیدا ئەم رهنگانه بوون به لهقه ب، وهك: توفیقه سوور،
حه مه رهش، ئەحه مه سوور... هتد.

چه شنه ناوانه که به دووری نازانین هه مان مه راسیمی ئال و گور
کردنی بۆ کرابیت هه بووه، ئەو وشانهی که ناوی منالیان پێ ناوه
واتای (گوراهه، له جیاتی) ده به خشیته، وهك، تاجیکی: به ده ل،
ئه لوشی، ئیقه ز [له جیاتی].، ئیقه وای بۆ ده چین که ناوی
(عه ویز، هه ویز) یش له زمانی کوردیدا جارێ هه ره به یی نه ریتی
ئال و گور کردنی منال نرابیت، چونکه وشه یی ئیقه زی تاجیکی و
عه ویز و هه ویزی کوردی گومانی تیدا نیه که له ئەسلدا له وشه ی
(عوض) ی عه ره به یه وه ره گیراوان.

به یی بیرو باوه ری کون دیو درنج به هه ندی شت قارس و گرز و
دوور ده که ونه وه، له بهر ئەوه ئەم ناوانه بهرچاوده که ون: له زمانی
ئوزبه کیدا: ساریمسوک [سیر] له منال نراوه، گوايه یه کیک له و
بۆنانه یی که دیو درنج پێ قاریس ده بن بۆنی سیره، جا که مناله که
ناوی (سیر) بێت ئیتر توخنی ناکه ون و لێ دوور ده که ونه وه به مه ئەو
مناله له مه ترسی مردن رزگاری ده بێت، له رووسیدا: (گه رچا کوف)
که له قه به واتای [تالی] ده به خشیته، له تاجیکیدا: که مژهك،
ته لخهك [دوور ووه کی تفت و تالن]. ئیقه وای بۆ ده چین که وشه ی
(تال) له کوردیشدا وهك ناو به ته نیا به کار هات بێت پاشان وشه ی
(حه مه) ی چو بێته سه رو بوو بێت به (حه مه تال).

له و خیزانانه دا که هه زیان له کور بوو، به لام هه ر کچیان ده بوو بۆ
ئه وه ی له ده ست چاوه نه فه سی پس و هیزی شه رو دیو درنج
رزگاریان بێت و ده ستیان لێ هه لگرن و تیان بگه یه من که ئەوا
خاوه نی کورن له ئوزبه کیدا ناوی دوا کچیان ده نا: ئوغول [کور]،
له تاجیکیدا ناویان ده نا: دۆدهر [بیرا]، له ئوزبه کی و تاجیکیدا بۆ
وشه ی ئوغول و دۆدهر و وشه ی وایان ده خسته سه ر که وهك ناوه
مینه کانی تریان لێ بێت، واته به م شیوه یه یان لێ دیت: تاجیکی:
دۆدهر گول، ئوزبه کی: ئوغول بیی، ئوغولوی، ههروه ها له
تاجیکیدا کوریشیان ناوه نا (دۆدهر) هه تا وه کوئه و کوره ته نیا کور
نه بێت و برای تری بێت.

له و خیزانانه دا که به ره ده وام کچیان ده بوو یه که له دوا یی یه که ئەم
جۆره ناوانه بهرچاوده که ون: ئوزبه کی و کهرغیزی: گیز له رهس
[به سه کچ]، کومیک! کیز توفمه [کچ نه یی له دایک]، کیز ته مام
[کچ ته و او]، تاجیکی به سهك [به سه] ههروه ها (به سه گول) و
(به سم) شیان هه یه. ئیقه وای بۆ ده چین که (به ستی و به سی) ی
کوردیش له بنجدا هه ره به یی به کار هات بێت.
له و خیزانانه دا که مناله کانیان هه ره که له دایک ده بوون نه خوش

روشنبیری گشتی

وشه‌ی (هه‌تاو) له‌ئافروم نراوه دياره ئهوررۆه‌ی تيايدا له‌دايك بووه رۆژيكي هه‌تاوو خوش بووه. له باشکيريدا کاتي که کاروان به‌رپوه بووو کوچيان کردوو که مناليان له‌وه‌خته‌دا بووه ناويان ناوه: يۆل ئامان [يۆل: رينکه، ئامان: خوش، دروست، سه‌رکه‌وتوو]، له‌و کاتانه‌شدا که مناليان بووه‌و ميوانيشيان بووه مناله‌که‌يان ناوانوه:

کۆناک بايي [کۆناک: ميوان] بايي: ده‌وله‌مه‌ند]

له‌زمانی کوردیشدا ناوی رۆژ و به‌شه‌کانی رۆژ و مانگه و وهرزو جه‌ژنه‌کان بوون به‌ناوی مرۆف، وه‌ک: به‌يان، جومه‌ه، په‌مه‌زان، قوربان، په‌جه‌ب، شه‌عبان، نوری [له‌دايك بووی مانگی نور]، نه‌ورۆز، به‌هار، گۆله‌هار... هتد.

ئه‌گه‌ر منالیک له‌کاتی روودانیکی خوش، یان ناخوشدا له‌دايك بوویت له‌کوردیدا له‌م ناوانه هه‌لبێژیراون: خوشی، ناشتی، مژده، جه‌نگی، ژاله. له‌راستیدا ناوی زۆر میوه‌و گۆل و پرووه‌ک له‌ منال نراون ئهم شیشه‌ ناوانه‌ واته‌ ئه‌وجۆره‌ ناوانه‌ له‌وه‌ ده‌چیت که‌بنجیکی میژووی قوولی هه‌بیته، جا لیرهدا له‌وانه‌به‌ ئه‌و مناله‌ی که‌به‌م جۆره‌ ناوانه‌ ناوانراوه‌ له‌کاتی پێ‌گه‌یشتی ئه‌و میوه‌و گۆل و پرووه‌کانه‌دا له‌دايك بوویت، یا شیشه‌ی مناله‌که‌ شوپه‌ینزا بیته به‌وانه: تاجیکی: نوریسوی [نور: هه‌نار، بوی: ده‌وله‌مه‌ند]، نۆرکول [کول: هه‌مسو] له‌کوردیدا: گۆله، گۆله‌باخ، گۆلاه، شه‌ویو، مینا، لاولو، نیرگس، چنار، که‌نیر، شه‌مام، به‌هی، گیلاس، چرۆ، سنه‌وه‌ر، خونچه‌... هتد.

شوپه‌اندنی خه‌لکی به‌گیانله‌به‌رووی گیان له‌زۆر کۆنه‌وه‌ له‌ناوی مرۆفدا هه‌یه، له‌م باره‌وه‌ له‌ زۆر زماندا نیرینه‌ به‌گشتی ناویکی لێنراوه‌ که‌ له‌بنجدا واتای پته‌وی و به‌هیزی و لێ‌هاتووی و ئازایی و کارامه‌ی به‌خشیه‌وه، ئه‌وجۆره‌ واتایانه‌ش دياره‌ مرۆف له‌زۆر هیزو گیانله‌به‌ری ئازاو درنله‌موگه‌لێ شتی سروشتیدا به‌دی کردوو، به‌په‌نجه‌وانه‌ی ناوی نیرینه‌ له‌ زۆر کۆنیشه‌وه‌ و له‌زۆر زمانیدا هه‌ر شتی‌ک له‌ سروشتدا نیشانه‌ی جوانی و ناسک و نازداری و گه‌شاهه‌ی و خوشه‌ویستی بوویت، به‌گشتی سه‌رچاوه‌وکانی هه‌له‌په‌نجاندنی ناوی مینه‌ بوون.

بۆنموونه: ناوی گیانله‌به‌ریکی ئازایی وه‌ک (شیر) له‌ زمانی کوردی و له‌ زۆر زمانی‌تر له‌ جیهاندا به‌ به‌رده‌وام تا‌کو‌ئێستا له‌ مرۆف نراوه؛ عه‌ره‌یی: اسد، یونانی: لیون، فه‌ره‌نسی: لیون، ئنگلیزی: Lion، روسی: لیف، ئازربایجانی: ئارسلان، کازاخ: ئاریسته‌ن، تاجیکی: شیر و شه‌ی (شیر) له‌ زمانی کوردیدا به‌شیشه‌ی (شیر) و

منال که له‌دايك ده‌بیته‌ وا رینک ده‌که‌وینت که نیشانه‌یه‌کی ديارو سه‌رنج راکیشه‌ری پێوه‌ بیته، ئه‌و نیشانه‌یه‌ له‌وانه‌یه‌ (خال) بیته‌ که له‌ هه‌ندی زماندا بووه‌ به‌ناو: تاجیکی: خۆل [خال]، خۆلمورۆد، خۆل مه‌ته، ئۆزه‌کی: خۆل بیک. لای میلیله‌تانی ئاسیای ناوه‌راسته‌ (خال) نیشانه‌ی به‌خته‌وه‌ریه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ وشه‌ی (خال) یان خسته‌وته‌ پال ناوه‌ ئه‌سلیکه، گوايه‌ به‌هۆی ئه‌مه‌وه‌ ئه‌و مناله‌ی به‌وه‌ ناوه‌ نریت له‌ دوا رۆژدا که‌سه‌ران ده‌بیته‌ له‌رولاوازی ئاده‌میزاد، یا زیادیه‌ک له‌ ئه‌ندامه‌کانی له‌شیدا بوون به‌ناو: تاجیکی: خه‌رۆب، لۆغه‌ر [له‌رولاواز]، گيرده‌ک [قه‌له‌و، خر، خرین]، هه‌ندی جار وشه‌ی (گيرده‌ک) کراوه‌ به‌ناو بۆ منالیکي لاواز بۆ ئه‌وه‌ی له‌دوا رۆژدا قه‌له‌و بیته، لای تاجیکی‌کان منالیک که‌ په‌نجه‌یه‌کی ده‌ستی، یا پێی زیاد بوویت ناوانراوه: زیوه‌ [زیاد]، ئۆزه‌کی: ئۆرتوک [زیاد]. له‌زمانی کوردیدا ئه‌م په‌نجه‌ زیادیه‌ بووه‌ به‌له‌قه‌ب، وه‌ک: (شه‌شه) که‌له‌قه‌به.

ئه‌و کاتانه‌ی که تيايدا منال له‌دايك ده‌بیته، له‌زۆر زماندا بووه به‌ناو، ئه‌م جۆره‌ ناوانه‌ به‌گشتی ناوی رۆژ و مانگه و جه‌ژن و ئه‌و بۆنانه‌ش (مونسه‌بات) که‌ له‌گه‌ل کاتی له‌دايك بوونه‌که‌دا به‌رینکه‌وت به‌ک که‌وتوون، کاتی رووداوی هه‌مه‌ چه‌شنه، ناوی وه‌رزه‌کانی سال، بورجه‌کان، کاتی کۆکردنه‌وه، یا پێگه‌یشتی به‌روبوومی کشتوکال، ده‌گره‌وه، بۆنموونه: تاجیکی: جومه‌ه، ئۆدینه [هه‌ینی، جومه‌ه]، به‌یره‌م [جه‌ژن]، ئیدی، ئیدییک ئیدیگول [ئهم ناوانه‌ هه‌موویان وشه‌ی جه‌ژنیان تیدا، واته‌ ئه‌و منالانه‌ له‌ جه‌ژناکانی خۆی له‌دايك بوون]، سه‌بز بۆهور [سه‌وزه به‌هار]، ئۆشوب [ئازاوه]، ئوروش [شه‌پ]، که‌ختو [گرانی، قاتی]، به‌شوره‌ت [به‌شاره‌ت]، مۆزه، سه‌ره‌تۆن [بورجی سه‌ره‌تان]، ئه‌کهرب [بورجی عه‌قربه]، سه‌فه‌رگول [گولی مانگی سه‌فه‌ر]. له‌ ناوچه‌ شاخاویکانی تاجیکستاندا ناوی هه‌ندی به‌روبوومی کشتوکالی له‌منال نراوه، لیرهدا دوورنیه‌ به‌ناوی کاتی کۆکردنه‌وه‌ی، یا پێ‌گه‌یشتی ئه‌و به‌روبوومه‌وه‌ ناوانه‌ بن- وه‌ک: جه‌ف [جن]، جه‌فبوخت [جوبی گه‌یی]، گه‌ندم، نه‌خود [نۆک]، نه‌سک [نيسک]، زه‌گیر [پرووه‌کی که‌تان]. به‌ دووری نازانین که‌ناوی (که‌تان)ی کوردیش له‌سه‌ره‌تاوه‌ له‌پرووه‌کی که‌تانه‌وه‌ وه‌رگیرا بیته، ئه‌گه‌ر له‌ناوی قوماشی که‌تانه‌وه‌ نه‌بیته. له‌باشکیریدا: کۆن هیلو [کۆن: رۆژ، هیلو: جوان]، ئای هیلو [ئای: مانگه]، ئای سیاک [سیاک: رووناک]. له‌زمانی کوردیشدا

روشنیبری گشتی

۳) یه کهم فونیمی، یا دوا فونیمی ناوی یه کهم منال، یا نوبه رهی خیزان ده بیته به هووی نهوهی که ناوی مناله کانی تریش یا به فونیمه دهست پی بکات، یا به فونیمهش کوتاهی بیته، وهک: مهستان ئالان، چومان، شیلان، ژیلوان [دوا فونیم له و ناوانه دا (ن)ه]، که ژال، کاوه، کامهران، کالی [یه کهم فونیمیان (ک)یه].

۴) نه و خیزانسانه ی که هه رکچیان بووه به گشتی بو ناوی کچه کان تا کوریکیان بووه ناوی، وهک:

(حه مدیه، سه بریه، شوکریه)، واته هه مدوسه نا بوخوای گوره، سه برده که بین و شوکرین به بهشت، به لام که کوریان بووه، به گشتی به ناوی پیغه مبهری مه زنی ئیسلام (محمد) د.خ) ناویان ناوه، هه ندی جاریش (شوان) یان به قابله کوردیه که ی وشه ی (محمد) که (حه مه) یه ناوه و بووه به (حه مه شوان)، گوايه له دوا رۆژدا ئاگای له خوشکه کانی ده بیته وهک شوانی لی دیت بویان

۵) له زمانی کوردیدا هه ندی خواردن له بهر تام خوشی، یا جوانیان ناوه کانیان له مرووف نراوه، وهک: نه بات، نوقول، شهر بهت، شه کراو (به گشتی ئه م ناوانه له مینه نراون).

۶) ئافره تیک ئه گه به ئاسانی مناله که ی نه بو بیته، که بووه، هه ندی جار له م ناوانه ی لیراوه: رزگار، نه جات، گران.

۷) ناوی هه ندی شت و مهک که بو یه کهم جار دروست کراوه یا بو یه کهم جار خه لکی بینوسرانه کراون به ناوی مینه، وهک: سوراحی، شوشه، قوماش، چرا، چل چرا، ئه م شتانه دیاره به لایانه وه جوان بوون بو یه کردویانن به ناو. به شیوه یه کی گشتی ئه مانه نه و هۆکارانه بوون که له زمانی کوردی و کۆمه لیک زمانی تردا له ناوانی مروفدا دور ده گیرن، به لام له پال نه و هۆکارانه هه میسه له هه ره یه کیك له زمانه کانی جیهاندا به پنی بارو چه شنی ژیان و په یسه ندی کۆمه لایه تی و په ی روشنیری و روداوی پامیاری، هۆکار تر و داب و نه ریتی تاییه تیش له هه لیزاردن و په سه ند کردنی ناوی مروفدا کار ده که ن.

ناوی مروف وهک نیشانمان دا له ناوی گشتیه وه وه ره ده گیریت، یا له زمانی تره وه ده خواز ریت، ⁽²⁸⁾ نه و ناوه گشتیه نه دیاره خواوه نی خاسیت و تاییه تیتی مورفولۆژی خویانن، جا که ده شبن به ناوی مروف به گشتی نه و خاسیه ته مورفولۆژی یانه یان هه رینه ده مینیت، ناوه خوازراوه کانی نه و تاییه تیه مورفولۆژی یانه وه ره ده گرن که له زمانه نو یکه دا ناوه کانی تره یانه، به لام له گه ل نه وه شدا ئیمه چه ند تاییه تیه کی مورفولۆژی ناوی مروفمان له زمانی کوردیدا بهرچاو

(شیرکن) وهک ناوی مروف ئیستا به کارده هینریت. له ناو نه ووشانه دا که له زور کۆنه وه له کۆمه لیک زماندا بووه به ناوی مروف وشه ی (بهرد) ه. گوايه نه و مناله ی که به (بهرد) ناوی ده نین وهک بهرد هه میسه قایم و پته و ده بیته و هیچ کاتیک له ش به بار و نه خوش نایته، هۆیه کی تریش بو ناوانی منال به بهرد نه وه یه که له کۆندا (بهرد) به شتیکی پیروژدانراوه. ⁽²⁷⁾ (Peter) ی ئنگلیزی وه ر بگیریته سه ر زمانی یونانی کۆن واتای (بهرد) ده گه یه نیت، تاجیکی: سه نگ، سه نگین، سه نگمورود، سه نگهک، توش، توشبووی، توشیک [له ووشه تاجیکیانه دا سه نگ و توش هه ردووکیان بهردن]. بو ناوی مینه له هه ندی زماندا جگه له وواتایانه ی پیشتروتمان، وشه ی تریش هه لیز تراوه که نرخ و به هاو په له ی به رزی دهست نیشان ده که ن: تورکی: ئالسین باش [سه ر به زیر]، بیشین [پنج ههزار]، کوردی: ده ولته، سه لته نهت، سولتانه، حهوت سه د [دیاره مه به سهت حهوت سه د لیره یه]. ⁽²⁹⁾

له زمانی کوردیدا جگه له و هۆکارانه ی که تا کو ئیستا له چه ند زمانیکی تری جیهانیشدا له ناوانی مروفدا دور یان گیراوه، هه ندی هۆکار و داب و نه ریتی تر تا ئیستا له ناواندا له کاردان که هه ندیکیان دیسانه وه له چه ند زمانیکی تردا به دی ده کرین

۱) بلا و سوونه وه ی ئایینی ئیسلامی پیروژ به هۆکاریکی هه ره سه ره کی و گرنگ له ناوانی مروف له زمانی کوردی و تیکرای میله ته موسولمانه کانی جیهاندا داده نریت. زور به ی ناوه کوردیه ئیرینه کان له بنجدا عه ره بی بوون له ریگه ی ئایینی ئیسلامی پیروژه وه هاتوونه ته ناو زمانی کوردیه وه و تا کو نه مرو له بهردان و بوون به هو ی فراوان کردن و ده ولته مه ند کردنی نهک ته نیا زمانی کوردی، به لکو و زمانی هه مو و میله ته موسولمانه کانی تریش.

۲) ناوانی منال به ناوی (باوک، دایک) ی دایک و باوکی مناله که، یا به ناوی برای، یا خوشکی یه کیکیان، یا به ناوی دوستیکی خوشه و یستی خیزانه که، تا نه مرو له زور خیزاندا په یه وه ی ده کس ریت. ئه م عاده ته له وه ده چیت که بنجیکی زور کۆن و قوولی هه بیته و نه ریتی که په یسه ندی به باوه ر به بوونی یه کیتی نیوان ناو و رۆحه وه هه بووه، به لگه شمان بو ئه مه نه وه یه که هه ندی میله ته سه روو سیبیریا تا کو ئیستاش باوه ر یان وایه که ناو و رۆح یه کن، له بهر نه وه مناله کانیان به ناوی خزمه مردوکیانیه وه ناو ده نین. دیاره ی ناوانی منال به ناوی کهس و کاری مردوو وه دیاره یه که ئیستاش له ناو زور میله تدا باوه.

له کوتایى ئەم لیکۆلینەوه یەدا دەگەینە ئەم ئەنجامانە :

١) میژووی ناوی مرووف لەزمانی کوردیدا دەشی بکریت بە (٣) بەشەوه : پیش موسولمانەتی و دوای پەیدا بوونی ئیسلام تاجەنگی جیهانی یەكەم لەوێشەوه تا ئەمرو. ناوی مرووف لەسەردەمی پیش ئیسلامدا بە شیوەیەکی گشتی لەرووی مۆرفۆلۆژییەوه لێلەوتەمی بە سەرەوهیە ، هەرچەندە لەرووی واتاوه دەکریت رووناکی بخریتە سەر .

٢) ناوی مرووف لەزمانی کوردیدا ، لەبەنجدادا کوردین ، یا لەزمانی ترهوه بەتایبەتی لەزمانی عەرەبیەوه خوازرۆن .

٣) ناو وئاوه وئاوه بەکەرەسە سەرەکی ناوی مرووف لەزمانی کوردیدا دەژمیرین .

٤) ئەرکی هەرەگرنەگ و سەرەکی ناوی مرووف جودا کردنەوهی کەسێکە لە کەسێکی تر لەکۆمەڵدا .

٥) لەزمانی کوردیدا (جگە لە ناوه بەئەسل عەرەبیکان کەواتای کۆت و مت نایەتی دەبەخشن) و کۆمەڵە زمانیکی تریشدا ئەو ناوانە ی کە بۆئێرینە هەل دەبژێرین ، واتای بەهیزی و پتەوی و نازایەتی دەبەخشن ، بەلام ناوه مێنەکان جوانی و پاک و نازداری و پازاوهی دەبەخشن .

٦) لە هەموو زمانیکدا هۆکار و داب و نەرتی تایبەتی دەورلە هەلبژاردنی ناوی مرووفدا دەبین ، بەلام بۆی هەیه کە چەند بوکارێک لە کۆمەڵێک زماندا هاوبەش بن .

پەراویز

١) لەم لیکۆلینەوه یەدا ناوی تایبەتی مرووف و زۆر جار بەتەنیا ناوی مرووف بەکار دەهێنین .

٢) ف. ئا. نیکوفوف ، مەسەلە و ئەترۆپونیمیک ، لەکتیی ناوی تایبەتی مرووف لەرابوردوو ئیستا و داهاوتودا ، مۆسکۆ ، ١٩٧٠ ، ل ٣٣ .

٣) هەر لەم لیکۆلینەوه یەدا ئەو کارانە نیشان دەدەین کە دەربارە ناوی مرووف تانیستا بە زمانی کوردی کراون .

٤) ئە. خ. غەفوروف ، دەربارە ناوه رۆژەهەلائیکان ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ ، ل ٤٠ .

٥) هەمان سەرچاوه ، ل ٤٠ .

٦) ف. ئا. نیکوفوف ، زمان و کۆمەل ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ ، ل ٦٠ .

٧) هەمان سەرچاوه ، ل ٧٠ .

٨) ماموستا بەشیر موشر لە لاپەرە (٣٢ ، ٣٣ ، ٣٤) ی باشکۆی کتیی سیاری حەق پەستی کە لە بەغدا ، ١٩٣١ چاپ کراوه ، بە دوولێستە ناوی کورۆکچی

کەوتوووە کە بەو شیوەیە خوارهوه دەیان خەینە روو :

١) گومانی تێدا نییە کە هەموو وشەیهک کە لە زمانیکهوه دەچیتە ناو زمانیکی ترهوه دەکەوێتە ژێر باری گۆرانی فۆنەتیکی ئەو زمانە ی کە تێی هاتوووە دەبن بەمولکی ئەو ووهک هەموو وشەیهکی تری ئەو زمانە هەلس و کەوتی لەگەڵدا دەکریت و دیاره خاسیتە مۆرفۆلۆژیکانی ئەو زمانەش وەر دەگریت . جاری وا هەبە گۆرانی فۆنەتیکی وا بەسەر وشە ی خوازرودا دیت کە ئەگەر بیست بیان دەیتەوه بە خاوهنە ئەسلیکانیان نایان ناسنەوه . بۆنمرونه : ئەم ناوه عەرەبیانە : [محمد ، احمد ، محمود ، اسماعيل ، ابراهيم ، سعيد ، رشيد ، عبدالله ، مجيد ، امين ، قادر ، صالح] لەگەڵ ئەوهدا کە لە رەسمیاتیدا وەکو خۆیان بەکار دەهێنن ، بەلام چووشنەتە قالیی کوردییەوه کە ئەمانەیه [حەمه ، ئەحه ، خوله ، سمه ، بله ، سەعه ، پەشه ، عەبه ، مەجه ، مینه ، قاله ، ساله] . جالە مۆرفۆلۆژیدا پاشگری بچوک کردنەوه و ناسک و نازداری بەگشتی دەچیتە سەر قالیی کوردیکانی ئەو ناوانە ، وەك : سەعول ، رەشول ، عەبول ، مەجول [ئەم وشانە لە ناو + پاشگری ول پیکهاتوون] .

٢) ئەو ناوانە ی کە هی ئافرەتن و بە ئەسل عەرەبین ، کە هاتوووە کوردییەوه پاش گۆرانی فۆنەتیکی نیشانە مێنە کەشیان کە لە زمانی عەرەبیدا پێوهیان بووه ، یا دەپەڕێنرێت ، یا دەهیلرێتەوه ، پەراندن و هێشتنەوهی ئەو نیشانە یە بەستراوه بەپلهی خویندەواری و روشنیری ئەو کەسانە ی کە بەکاریان دەهێن ، بەگشتی لە ناو خویندەواراندا بێ نیشانە کەیه ، ئەمانە ی خوارهوه هەندیک لەو ناوانەن بە شیوەیه ئەسلیکیان و بە شیوەوه قالیی کوردیکانیان : صبيحة) سهبيح ، صبري) سهبري ، عائشه) ئایشی ، امينه) ئامین // ئامه ، خديجة) خەجی

٣) بەگشتی وەك هەندێ ناوی تر ناوی مرووفیش بە (ان) کۆ ناکرێنەوه ، بە لکوو پێویستە ناسراو بکرین ئەنجا کۆدە کرینەوه ، بۆ نمونە : ناتوانین بلین : نەسریسانی ئەم پۆله زیرەکن ، بە لکوو دەبیت بلین : نەسریسانی ئەم پۆله زیرەکن .

٤) لەبەشەکانی ئاخواتندا جگە لە ناوژمارەیهکی زۆر لە ئاوانی ئاسان و ئاوانە لکاندا ٦ تایبەتی ئەو ئاوانە لیکدراوانە ی نەواسانیان مەجازی (میتافۆر) ن] لە ناوی مرووف تراون ، وەك : نازاد ، جوان ، شیرین ، نەخشین ، زیرەك ، بەختیار ، هوشیار ، دلپاک ، رووباک ، دل نازام ، رووخوش ، رووجوان .

روشنیری گشتی

- (۲۲) ستیفن اولمان، دور الكمة في اللغة، ترجمة د. كمال محمد بشير، القاهرة، ۱۹۷۵، ص ۱۷۱.
- (۲۳) همان سەرچاوه، ل ۱۷۶.
- (۲۴) ئەم ناوێ ناكوردییانەم لەوسەرچاوانەوه كه له پاشكۆزێ ئەم باسەدا نیشان د راون وەرگرتوو.
- (۲۵) ناوی مانگەكانی تریش دیسانەوه بون بەناوی مروف، وهك: موحەرەم، حوزەپیران، نیشان [قوتاییەکی خەلکی پارێزگای هەولێر كه له كۆلێجی ئادایی زانكۆزێ سەلاحەدین دەخوینیت، باوكی ناوی (حوزەپیران)ه باپیری ناوی (نیشان)ه.
- (۲۶) سەرچاوهی ناوبراو، ئە.خ. غەفوروف، دەربارەى ناوێ رۆژەهلاتیکان، ل ۶.
- (۲۷) ناوی (حەوت سەد)م له قوتایی خوندنی بالا (كەوسەر عەزیز ئەحمەد) وەرگرتوو.
- (۲۸) ئێمە زاراوهی (خوازراو) بەگونجاو لەزاراوهی (بیگانه) دەزانین.

سەرچاوه

- (۱) د. ئەورهەممانی حاجی مارف، ریزمانی كوردی، بەشی یەكەم - ناو، بەغدا، ۱۹۷۹.
- (۲) توفیق وهیب، دەستوری زمانی كوردی، جزیی یەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹.
- (۳) سەعید سەدی كابدان، مختصر حرف ونحوی كوردی، بەغدا، ۱۹۲۸.
- (۴) محمد معروف فتاح، زمانهوانی، زانكۆزێ سەلاحەدین، ۱۹۸۷.
- (۵) نوری عەلی ئەمین، ریزمانی كوردی، سلیمانی، ۱۹۶۰.
- بەزمانی عەرەبی
- (۱) الدكتور ابراهيم السامرائي، الاعلام العربية، بغداد، ۱۹۶۴.
- (۲) الدكتور تمام حسان، مناهج البحث في اللغة، الدار البيضاء، ۱۹۷۴.
- (۳) الدكتور محمد حسن عبدالعزيز، مدخل الى علم اللغة، القاهرة، ۱۹۸۳.
- بە رووسی
- (۱) ئوس. ئەخمانوفا، فەرهنگی زاراوهی زمانهوانی، مۆسكۆ، ۱۹۶۶.
- (۲) ر. ئا. بوداگوف، سەرەتایەك له زانەت دەربارەى زمان، مۆسكۆ، ۱۹۵۸.
- (۳) ف. ف. ف. فینوگرادوف، زمانی رووسی، چاپی دووم، مۆسكۆ، ۱۹۷۲.
- (۴) ب. ت. گولوفین، سەرەتایەکی زمانهوانی، چاپی سێم، مۆسكۆ، ۱۹۷۷.
- (۵) یا، ئی. كالوتاروف، فەرهنگی تاجیکی - رووسی، مۆسكۆ، ۱۹۵۵.
- (۶) ف. ئی. كۆدخوف، زمانهوانی گشتی، مۆسكۆ، ۱۹۷۴.
- (۷) یو. س. ماسلوف، سەرەتایەکی زمانهوانی، مۆسكۆ، ۱۹۷۵.
- (۸) یو. س. ستیانوف، بناغەى زمانهوانی گشتی، مۆسكۆ، ۱۹۷۵.

- كوردی نووسیوه، ماموستا عەلادین سوچادی له بەغدا، ۱۹۵۳ نامیلکەیهکی بە ناوی (ناوی كوردی) چاپ کردوه كه تیايسدا ناوی كوردی یی لیکۆلینهوه ریزکراوه، ماموستا گیوی موکریانی نامیلکەیهکی بەناوی (ئوی کچ و کورانی كوردی) داناهوه، سالی ۱۹۸۵ له هەولێر بۆ سێم جار چاپ کراوه، ئەم نامیلکەیهی ماموستا گیوش دیسانەوه یی لیکۆلینهوه، هوشیار محەمەد حاجی عەزیز قەفتان نامیلکەیهکی بەناوی (ناوی كوردی نووی) له سلیمانی، ۱۹۶۸ بڵاوکردۆتەوه، سالی ۱۹۷۵ بۆ دووم جار پاش زیادکردنی هەندی ناو لەچایی داوهتەوه، هەردوو نامیلکەکه بریتین له ریزکردنی ناو.
- (۹) بۆ وتارەکانی ماموستا محەمەد زامدار، بروانه: گوڤاری رۆژی كوردستان، ژماره (۳۲، ۳۳) ی سالی ۱۹۷۵ ژماره (۹۹) ی گوڤاری روشنیری نووی سالی ۱۹۸۳.
- (۱۰) بروانه وتاری د. جەمال بەشید، گوڤاری روشنیری نووی، ژماره (۱۰۵) - ۱۹۸۵، (۱۰۶).
- (۱۱) بروانه. عباس کاظم مراد، اسماء الناس، الجزء الاول، بغداد، ۱۹۸۴، ص. ۱۴۶ - ۱۸۱.
- (۱۲) بروانه وتاری د. عیزەدین مستەفا رەسول، رۆژنامەى هاوکاری ژماره (۱۰۶)، ۱۹۸۹.
- (۱۳) له بەشیکى تاییەتی ئەم لیکۆلینهوه یەدا بەگشتی ئەوهوکارانە خراونەتە روو.
- (۱۴) ئە.خ. غەفوروف، ئەتەرۆپۆتیمیکی تاجیکی، له کتیی ناوی تاییەتی مروف لەرابوردوو و ئیستاو داهاتوودا، ل ۲۷۸ - ۲۸۳.
- (۱۵) سەرچاوهی ناوبراو، وتاری د. عیزەدین مستەفا رەسول، هاوکاری (۱۰۶).
- (۱۶) ت.خ. کوسیموفا، دەربارەى میژووی ناوی تاییەتی باشکیری له کتیی ناوی تاییەتی مروف لەرابوردوو و ئیستاو داهاتوودا، ل ۲۴۱ - ۲۴۸.
- (۱۷) سەرچاوهی ناوبراو، ف. ئا. نیکونوف، زمان و کۆمەل، ل ۶.
- (۱۸) ئا. ف. سوپیرانسکایا، پێک هاتنی ناوی تاییەتی، مۆسكۆ، ۱۹۶۹، ل ۹.
- (۱۹) همان سەرچاوه، ل ۱۰.
- (۲۰) ئی. ف. بیستونوف - لادا، بەرهوینش چوونی میژووی پیش کەوتنی ناوی مروف، له کتیی ناوی تاییەتی مروف لەرابوردوو و ئیستاو داهاتوودا، ل ۲۴.
- (۲۱) له زانستی زماندا زاراوهی (taboo) بۆ ئەوشانە بەکار دیت كه له بەترس نەهی له بەکارهێنانیان کرابیت، بەلام ئەگەر له بەرپیرۆزی و گەورەى بووزاراوهی (totem) بەکار دیت.

اسم العلم في اللغة الكردية - دراسة مقارنة

الدكتور محمد فاروق عمر صديق

قسم اللغة الكردية بكلية الاداب

جامعة صلاح الدين

تتميز من اسماء الاناث الدالة على الرقة والجمال وفضلا عن ذلك فقد يعمد المرء الى ان يبرز ما يتسم به المولود من علامة فارقة في بدنه او ان يعرب بوساطة عن اعتزازه بأبائه واقربائه فينتقى فهم اسماء له وهناك دوافع فرعية اخرى ورد ذكرها في اصل البحث ولكن ما اريد الاشارة اليه هنا هو ان المجتمعات المتخلفة ظلت، وعلى الرغم من اشتراكها في هذه الدوافع مختلفه بخصوصيتها ومحكومة بقوانينها الخاصة فكان ان برز عند كل منها تأثير عامل بعينه اكثر مما عداه عند اطلاق التسمية .

لقد توصل البحث الذي احسب انه تفرد بمنهجه المقارن بين اللغة الكردية من جهة ولغات شرقية متعددة اخرى من جهة اخرى الى جملة من النتائج ابرزها:

١ . ان اسم العلم في اللغة الكردية وفي عصر ما قبل الاسلام انتسم بغموض ما لقله المصادر الموثقة التي من شأنها تعييننا على الاحاطة به وطبيعة اشتقاقه وان كان في مقدورنا ان ندرك اونتكهين بما ترمى اليه من دلالة .

٢ . انتظار اسماء الاعلام في اللغة الكردية على قطرين اولهما ما هو كردي خالص من حيث الاصل والاشتقاق وثانيهما ما هو مقتبس اما من اللغة العربية واما من التسميات الاسلامية مع اجراء تحوير عليها يناسب التلفظ الكردي في احيان كثيرة .

٣ . ضرورة الاسم العام والصفة مصدرين اساسيين من مصادر نحت اسم العلم في اللغة الكردية .

٤ . اضطلاع التسمية بمهمة التفريق بين الافراد او بتشخيص ما وقف وراء اختيارها من اسباب وهما مما اشرنا اليه من قبل .

يتناول هذا البحث بمنهج مقارن اسم المعلم في اللغة الكردية مبتدء بتوطئة تاريخيه عنه موزعاً اياه على ثلاثة مراحل اولها هي مرحلة ما قبل الاسلام وثانيها بعد انتشار الديانة الاسلامية الحنيفة وحتى الحرب العالمية الاولى وثالثها تبدأ بهذه الحرب وتستمر حتى الوقت الحاضر . وقد كان القصد من هذه التوطئة الوقوف على المفردات التي صارت اعلاماً من حيث اصولها وتركيباتها ودلالاتها وتتبع تأثيراتها وانعكاساتها على التسميات التي يتداولها الناس حتى الان .

وعرض البحث الى الوظيفة الاساسية التي يتولاها اسم العلم وهي وظيفة متفرعة ليمثل تمييز الافراد بعضهم من بعض اظهر جوانبها فضلاً عن كشفه عن الميل الجماعي ، او الفردي ، الى ما هو سائد في المجتمع من قيم ومعتقدات وتق هذه الوظيفة وراء دوافع المجتمعات البشرية ، وخاصة الشرقية منها الى اختيار اسم ما واطلاقه على المولود وتتفاعل معها في الوقت ذاته . وان من ابرز هذه الدوافع اعتقاد الناس باهمية التسمية ودورها الايجابي الذي يمكن لها ان تلعبه مع القوى الغيبية المتحكمة في المصائر وعلى نحو يظهر ما تكنه النفوس لها من اجلال او تنطوي عليه من رهبة ، والرغبة في تحديد الزمن الذي وقعت فيه الولادة او الحوادث التي رافقتها بغض النظر عن طبيعتها ، والشعور بالتفاؤل في حالة اختيار اسم ما والتطلع الى ان يمثل المسمى ما تم اختياره له مستقبلاً ويمكن ملاحظة هذا الامر بوضوح في الذكور الذين تطلق عليهم الاسماء التي تحمل امارات الشجاعة والبسالة والاقدام والتي